

ASPEKTI SUVREMENOG POLOŽAJA NARODA BOSNE (I HERCEGOVINE) U KONTEKSTU NJIHOVIH POVIJESNIH KONTINUITETA I DISKONTINUITETA¹

ASPECTS OF CURRENT SITUATION OF THE PEOPLES OF BOSNIA (AND HERZEGOVINA) IN THE CONTEXT OF THEIR HISTORICAL CONTINUITIES AND DISCONTINUITIES

The article deals with the historic and current aspects of Bosnia and Herzegovina in an exhaustive and illustrative manner. The first one, summing up results of processes essential for its nations (long lasting events), confirms its complex specificity (religious, ethnic and cultural) which, in the last century (from 1941 to 1991) was often threatened with destruction by the bearers of the ruling ideologies of (the Eastern and Western) neighbours. The threat meant incorporation of the Bosnian territory into their stateforming programs. The second one, inspired by the consequences of the disfunctional and unsustainable state created in Dayton (1995 – the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Serbian Republic), is the author's attempt to point out in an illustrative manner, the absurdities of the situation, regarding the system of education, of the nations, the constituency of which is only theoretical. The analysis offers the conclusion that only by regulating the current status on other (national and not nationalistic) foundations, along with actual respect of human rights current discontinuities can be overcome and historic continuities strengthened.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, political situation, ethnic relations, Dayton Agreement

VIDIKI TRENUTNEGA POLOŽAJA NARODOV BOSNE (IN HERCEGOVINE) V KONTEKSTU NJIHOVIH ZGODOVIN-
SKIH KONTINUITET IN DISKONTINUITET

Članek na zgoščen in ilustrativen način obravnava dva vidika Bosne in Hercegovine, zgodovinskega in aktualnega. Prvi vidik, ki povzema rezultate dolgotrajnih procesov, bistvenih za njene narode, potrjuje kompleksno specifičnost te države (versko, etnično in kulturno), ki je bila v prejšnjem stoletju (od 1941 do 1991) pogosto ogrožena s strani vlada-jočih ideologij njenih (vzhodnih in zahodnih) sosedov; slo je predvsem za poskuse vključitve bosanskih ozemelj v njihove državotvorne programe. Drugi vidik, ki je posledica disfunkcionalne in neuresničljive države, ustvarjene v Daytonu (1995 – Federacija Bosne in Hercegovine in Republike srbske), je avtorjev poskus ilustrativnega prikaza absurdnosti položaja (na papirju) konstitutivnih narodov v sistemu izobraževanja. Analiza ponuja ugotovitve, da je samo z ureditvijo trenutnega položaja na drugih (nacionalnih, ne nacionalističnih) temeljih in ob resničnem spoštovanju človekovih pravic mogoče premagati aktualne diskontinuitete in afirmirati zgodovinske kontinuitete.

Ključne besede: Bosna in Hercegovina, politični položaj, etnični odnosi, Daytonski sporazum

Saopćavanje teksta ovog izlaganja koje mi je omogućeno prvo idejom dr Vere Kržišnik-Bukić, a zatim ljubaznim pozivom direktora *Instituta za narodnostna uprašanja* dr Mitje Žagara, na čemu im iskreno zahvaljujem, želio bih započeti sa napomenom da sam ga koncipirao na *dva plana*: povijesnom i aktualnom. Prvi proizlazi iz mog višedecenijskog proučavanja historije Bosne i Hercegovine XIX i XX stoljeća, a drugi mi se nametnuo aktualnošću problema sa kojima se susreću njeni narodi u posljednjoj deceniji – izazvanih agresijom i ratnim zbivanjima do studenog/novembra 1995.godine postdaytonskom stvarnošću (kraj 1995. do danas) pretežno u oblasti kulture, preciznije obrazovanja.

Jedna od zanimljivih, na južnoslovenskim prostorima, u zadnje vrijeme, često sretanih sintagmi je ona o *višku historije*. Svaki *fin de siècle* je, u pravilu, rezultirao koliko brojnim, toliko i teškim reperkusijama stoljetnih zbivanja. Pad Osmanskog Carstva izazvao je brojne turbulencije – gospodarske, državno-političke, vjerske, kulturne. Austro-Ugarska Monarhija, Berlinski kongres, *Drang nach Osten* iz temelja su promijenili južnoslovenske prostore, uticali na sudbinu naroda. Prvi svjetski rat, međuratno razdoblje, Drugi svjetski rat, period NOR-a bili su za Bosnu i Hercegovinu, u odnosu na druge dijelove njenog okruženja nešto specifičniji.

Usprkos svim mijenama (od 1878. godine) BiH je egzistirala kao *corpus separatum* čime je bila očuvana njena posebnost. Neprekidno neskloni potezi moćnika činjeni nakon stvaranja Kraljevstva – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije (poput karadorđevićevske manipulacije banovinama – 1929.godine, Cvetković-Mačekovih dogovora o njenoj podjeli – 1939.godine – uz apstrahiranje političkih predstavnika Muslimana – Bošnjaka, zatim priznanje posebnosti i ravnopravnosti na II. zasjedanju AVNOJ-a 1943. godine i vrhunac događanja sa početka devedesetih godina po scenariju: 1. Jugoslavija je kao višenacionalna zajednica nestala; 2. Bosna i Hercegovina je višenacionalna zajednica; 3. (i ona treba da nestane) doveli su u pitanje i *teritorij* i religijsko-nacionalno različito stanovništvo tj. njene *narode*.

Pominjanje ovih, samo nekih, po BiH krucijalnih povijesnih činjenica, koje se, i te kako, prepliću, ne odnosi se isključivo na jedan, sam za sebe, izoliran period. Značajne za narode, društvo u cjelini moraju se sagledavati i analizirati kako u smislu onoga što jeste tako i onoga što će biti, tj. dijalektički. Povijest, odnosno

¹ Pričući tekst je predavao autor na Institutu za narodnostna uprašanja u Ljubljani dne 16.11. 2001.

povijesno iskustvo mogli bi da budu presudni za objašnjenje suštine svakog navedenog segmenta, a u svakom slučaju «događanja dugog trajanja» kako onih završenih, tako i onih kojima smo ili suvremenici ili sudionici. Problemi obično nastaju u momentu kada neki bukvalno pomisle da nam je *hitoria magistra vitae*, kada se susretnemo sa njenim manipuliranjem, kada smo svjedoci sumnji u mogućnosti objašnjenja prošlosti, promjena sadašnjosti, vizija budućnosti.

Povjesničari od pozvanja duboko su uvjereni i ubjeđeni u smislenost povijesnog iskustva, ali su istovremeno svjesni da ne samo oni nego još više mnogi drugi o vremenu prošlom ne znaju mnogo, a još više ne razumiju. Te nerijetko zablude danas nas (naročito što je sve politika) čine zarobljenicima povijesti i često nesposobnim da na, koliko-toliko, racionalan i ozbiljan način izvučemo neka iskustva iz opće ili nacionalne povijesti učeći se na tuđim, a ne svojim greškama i zabudama.

Koji bi mogao biti *raison d'être* ovog teksta osim pokušaja ekspliciranja i artikuliranja jednog od aspekata suvremenog položaja naroda BiH u kontekstu njihovih povijesnih kontinuiteta-diskontinuiteta. Četrdesetogodišnje bavljenje fenomenima političke, kulturne i vjerske povijesti BiH druge polovine XIX i XX stoljeća duboko me ubijedilo da praćenje i analiziranje *procesa* koji su se u njoj odvijali od vremena prvih pisanih tragova o Bosni, tj. od X st. pa do naših dana, naravno akcentirajući ih na posljednjih 150 godina, nedvojbeno vodi ka zaključcima da je Bosna (tek od 1878. i Hercegovina pa otud ona zagrada u naslovu) nešto apsolutno jedinstveno, neponovljivo, a za naše sadašnje i buduće vrijeme, za nas Bosance i Hercegovce, njihovo bliže i dalje okruženje, slobodan sam izreći, Europljanje, čak nešto paradigmatično.

Njen usud je bio ne samo jedna opstojnost koju su krasili *kontinuiteti* (ime i, relativno nepromijenjen prostor, izuzimajući period vladavine Tvrtka I, ali i *diskontinuiteti* oličeni u smjenama državnih organizacija i političkih sistema. Naročito je važno permanentno imati na umu činjenicu da su se samo od 1878.godine iz osnova ravno šest puta mijenjale društveno-političke i gospodarske (privredne) prilike koje su uvjetovala nove početke, takoreći, od nule: i 1878. godine, i 1914., i 1918. i 1941. i 1945. i konačno 1992. godine. No, posebno treba istaknuti jednu konstantu koja Bosnu i Hercegovinu kroz minula stoljeća čini svojevrsnim unikumom, neponovljivom i neuporedivom zajednicom vjera, plemena, naroda, i novovjeke tvorevine – nacija. Svaka navedena odrednica predstavlja jedan beočug procesâ koji i dandanas predstavljaju nešto živo (izuzev plemenske odrednice zadržane samo kod neupućenih ili nedobronamjernih, ponajčešće iz međunarodne zajednice). To je, usprkos svim neznanjima, zabudama,

željama, planovima, naporima da je ili negiraju ili opovrgavaju ili ne priznaju, razaraju, bila, jeste i biće u odnosu na njeno okruženje, njena *differntia specifica* i šire. Danas je ona, i na žalost i na sreću i dalje feniks koji se diže iz pepela.

U čemu je ta njena POSEBNOST. Diljem Europe i šire imamo ovakve odnose među pripadnicima brojnijih vjerskih ili nacionalnih zajednica koji žive zajedno ili jedni naspram drugih u različitim uvjetima: protestanti - katolici u Irskoj (u žestokoj varijanti), Tuci - Kurdi (vrlo tvrdoj), Valonci - Flamanci (u tolerantnoj), Huti - Turci, Baski - Španjolci i ne znam kakvi još primjeri su joj neki pandan. Palestinci - Izraelci npr., također. Razlika je neznatna, ali, i te kako, važna i sastoji se u tome što je svaki od navedenih primjera bipolaran, a u Bosni i Hercegovini se radi da na jednoj teritoriji prakticiraju *tri* velike objavljene religije, žive apsolutno izmiješana četiri naroda. Za neke nedovoljno upućene je i dandanas upitna multireligioznost ili multikulturalnost BiH. Ne mogu je apstrahirati, ali je pokušavaju minimizirati. Razlika je, naizgled mala, ali veoma, značajna. Države (na istoku) ili megapolisi (poput Londona) nisu pandan Bosni jer budisti, evangelisti, taoisti, ortodoksi, katolici, židovi, ili, pak muslimani, kako kažu «raznih fela» *samo* su manje ili više brojni pripadnici tih vjera ili sekti, a ovdje su oni *nacije, narodi*. Ista stvar je sa jezikom. Dijalakti su jedno, a jezici - poput hrvatskog, srpskog ili bosanskog (bošnjačkog) jezika imaju, i te kakvu - *političku* dimenziju!

Usprkos svom povijesnom iskustvu koje bi moglo da bude garancija tolerancije Bošnjaci, Hrvati i Srbi u BiH *dan*as su dalje od tog normalnog suživota kakav zaslužuju normalni ljudi na prelazu XX u XXI stoljeće, drugog u treći milenijum nego što su bili početkom devedesetih godina. Dio objašnjenja nalazi se u činjenici da su narodi ovih područja, usprkos svom povijesnom iskustvu koje bi moglo da bude garancija tolerancije, Bošnjaci, Hrvati i Srbi u BiH, *dan*as dalje od tog normalnog suživota kakav zaslužuju normalni ljudi na prelazu XX u XXI stoljeće, drugog u treći milenijum nego što su bili početkom devedesetih godina. Dio objašnjenja nalazi se u činjenici da su se narodi ovih područja u procesu nacionalne identifikacije odlučili da usvoje *ius sanguinis* (princip - pravo krvnog srodstva), a ne *ius soli* (teritorijalno pravo - princip) i tako ne krenu putem Engleza, Francuza, Italijana ili stanovnika SAD. Drugim riječima, došlo je do afirmacije njemačkog, a ne francusko-engleskog modela formiranja država.

Jedan od paradigmatičnih aspekata suvremenog položaja naroda u BiH ili preciznije rečeno postdaytonskoj «monstre» državi, sastavljenoj od dva entiteta - Federacije i Republike Srpske, je paradoksalan položaj njenih naroda. Procesi sazrijevanja nacionalne samobitnosti su kod sva tri naroda bili različiti i po trajanju i po intenzitetu. I Srbi i Hrvati i Muslimani (Bošnjaci) su dočekali katakl-

izmične devedesete godine XX stoljeća kao priznati, ravnopravni i konstitutivni narodi. Agresija, rat, Dayton su u BiH sve totalno izmijenili na gore.

Ničeovo zanimanje za problem kulture i razmišljanje koje je elaborirano u radu «*O koristi i šteti od istorije*» u našoj suvremenosti i svakodnevnici (sarajevskoj, bosansko-hercegovačkoj, balkanskoj, europskoj) prestaje apsolutno biti sholastičko pitanje. Povijesno iskustvo i život začudno se nađu u istoj ravni. I povijest i kultura u najširem smislu riječi, životu samom, neraskidivo se dotiču i prepliću. Bosna i Hercegovina je eklatantan primjer. Iz rakursa njene historije i njene suvremenosti.

Problem odnosa *manjine* i *većine* je star koliko i naša civilizacija, od kada su se počela organizirati društva. *Većina* je, po prirodi odnosa uvijek bila u povoljnijoj situaciji, pa su se odgovorni u svakom konkretnom društvu organizirali na način kako da se obezbijedi dostojan položaj *manjine*. Današnja Bosna i Hercegovina i njeni narodi, zahvaljujući što domaćem neznanju i glupostima, što stranom nepoznavanju njenih povijesnih kontinuiteta i što neblagovremenim involviranjem na pravi način, dovedena su do granica apsurdna. Upravo se navršila godina dana od međunarodne budimpeštanske konferencije o manjinama (Gödöle – studeni/novembar 2000.) koja je pod patronatom Savjeta Europe bila posvećena raznim aspektima statusa manjinskih naroda starog kontinenta. Na tom skupu istupio sam za većinu učesnika sa neuobičajenom tezom govoreći o položaju konstitutivnih naroda u oba naša entiteta (Federacije i Republici Srpskoj) kao manjinama u svakom pogledu, ne samo brojčano, nego i u pogledu notornih ljudskih prava. Poredba stanja manjina u većini tranzicijskih zemalja učesnica konferencije, (domaćima Mađarske posebno, ali i svih ostalih: Rumunjske, Rusije, Estonije, Ukrajine, Moldavije, Slovačke i drugih: Švicarske, Njemačke, Italije, Austrije, Španjolske) sa položajem (samo na papiru) konstitutivnih naroda u BiH bio je poražavajući. Dok su u Mađarskoj, npr. Romi, koji, uzgred rečeno, čine čak 10% od ukupnog stanovništva finansijski, iako ne idealno ali svakako zadovoljavajuće potpomognuti od strane mađarske vlade, dok je srpskoj manjini omogućeno obrazovanje na svim razinama, čak i glazbenoj, da imaju svoja kazališta, listove, domove kulture, književnost na maternjem jeziku, koja se prezentira i na čuvenom frankfurtskom sajmu knjiga, aktualni model obrazovanja u Federaciji i Republici Srpskoj izazvao je kod nazočnih na konferenciji, najblaže rečeno, u prvi mah – snebivanje. Podaci o «paralelnim» sistemima obrazovanja ne samo između dva entiteta nego i unutar većeg dijela Federacije, a posebno između kantona – županija, samo je pojačao prvotni razočaravajući utisak. Podaci da su u oba entiteta, drugim riječima na teritoriji međunarodno priz-

nate države u uporabi za nacionalne predmete (jezik i povijest) planovi odnosno programi i udžbenici *stranih* država – Hrvatske i Srbije izazvali su nevjericu, čak bi se moglo reći konsternaciju.

Događanja u periodu od pomenute Konferencije do danas na prostorima Federacije i, posebno, Republike Srpske, ubijedila su me da se povijesni kontinuiteti «dugog trajanja» i diskontinuiteti izazvani u kratkom decenijskom periodu (1990-2000.) ne mogu, usprkos učinjenim znatnim naporima, ni lako ni brzo prevazići.

Zbog opće prevage političke historije, manir mi je da svojim studentima, često i uporno, pokušavam ukazati na značaj poklanjanja pažnje na druge aspekte prošlosti, a ne samo na političke. Na to me je navelo uvjerenje i ubjeđenje da je u prethodnom periodu, a naročito u posljednje vrijeme i među historiografima, prisutno interesovanje za političku historiju znatno više nego za gospodarsku (privrednu), kulturnu, vjersku što je u koliziji sa načelima škole analista, zagovornika i pristaša «totalne historije», sljedbenika tumačenja historijskih događanja na način Fernanda Braudela (Brodela).

Neki od, nažalost, brojnih primjera obrazovne prakse u Bosni i Hercegovini, od ranije, a naročito u posljednju godinu dana, odabrali po principu slučajnosti potvrđuju, ne samo aktualnost, nego i akutnost ove problematike i u obratnom smislu potrebu afirmiranja povijesnih kontinuiteta bosanskohercegovačke prošlosti.

Naslovi iz dnevnih i nedeljnih sarajevskih glasila) nisu samo ilustracija egzistentnosti *tri* obrazovna sistema nego i iz njih proizlazećih primjera svojevrsnog bosanskohercegovačkog aparthejda u oblasti osnovnog i srednjeg obrazovanja. Navedeno se može shvatiti kao samo jedna od kockica mozaika neodrživog stanja u ostalim segmentima života poput «paralelnog zdravstva» (!). U Stocu gdje bošnjački ljekari ne mogu ući u Dom zdravlja u kome su radili prije rata, segregacija u gospodarstvu – Srbi i Bošnjaci se ne mogu zaposliti u aluminijskom gigantu u Mostaru u kojem su radili prije agresije, športske diskriminacije u Stocu i Mostaru, gradovima u kojima su nogometni stadioni «rezervirani» samo za jednonacionalnu (hrvatsku) mladost !! Navedeni primjeri ne trebaju i ne mogu se doimati kao usamljeni slučajevi istrgnuti iz svakodnevnice određenih sredina na području Federacije. Radi se jednostavno, o paradoksima daytonskih «rješenja» kojima je zaustavljen rat, ali i ustanovljen apsolutno nefunkcionalan sistem koji zbog previše kompromisa ne može da bude minimalno efikasan, ni u dijelovima, a još manje u cjelini. Zamjetno je da su navedeni primjeri iz Federacije. Oni iz dru-

gog entiteta, srpskog - Republike Srpske su brojniji i tragičniji. I jedni, iz Federacije i drugi, iz Republike Srpske, drugim riječima sa teritorije cijele Bosne i Hercegovine su nesumnjivi dokazi stvarne ugroženosti (odnosi se na «manjinske» dijelove konstitutivnih naroda!!!) onoga što je najbitnije za ljudsku jedinku - društvo - zajednicu u cjelini - IDENTITET.

Ako povijesno iskustvo shvatimo *in ultima linea* kao najrelevantniji dokaz ISTINE o sebi (pojedincima, zajednicama ljudi, civilizacijama), onda ono u svakom periodu ima presudni značaj za sam život.

Danas ono za BiH, kao naglašeno multikulturnu zajednicu naroda, više nego ikad može da se posluži u smislu omogućavanja afirmiranja identiteta (društvenog, nacionalnog, vjerskog, jezičkog). Put do svijesti o sebi je nevjerovatno složen i dug. Podrazumijeva znanje, sposobnost mišljenja, mogućnost odlučivanja ponašanja u smislu afirmiranja historijskih kontinuiteta.

Prvi uvjet normalnog života je uvažavanje pluralizma interesa pobrojanih identiteta pod pretpostavkom poštovanja povijesnih istina, odnosno kontinuiteta povijesti, a ne preferiranje i sučeljavanje monolitizama unutar jedne regije ili teritorije, vjere, nacije. *Conditio sine qua non* svih normalnih uvjeta života je njegovo utemeljenje na demokraciji i poštivanju pravnih regula tj. zakona.

Drugi uvjet je mnogo teže dokučiv i do njega njega Bosancima i Hercegovcima neće biti nimalo lako, a ni brzo doći - uči u europske integracije u kojima će se «*volens nolens*» morati poštovati sve one regule koje brojnim što obnašaju vlast danas nisu ni u primisli. Nadati se i vjerovati da će dosljedna primjena «*Povelje o osnovnim ljudskim pravima*» (ne radi se o pukom apsolutiziranju pravne legislative nego o «*en masse*» osjećanju pretežnog dijela cjelokupne zajednice na sadašnjim bosanskohercegovačkim prostorima da je to na sadašnjim bosanskohercegovačkim prostorima jedini *modus vivendi*) isključiti dobrobrano mogućnosti ma kakvih oblika diskriminacije ili preferiranje vjerskih, nacionalnih ili kulturnih razlika. U društvu uređenom na takvim pravnim osnovama bilo kakve razlike smatraće se kao nešto samo po sebi normalno, a ne izvori isključivosti ponašanja jednih i supremacije drugih. Biti će to vrijeme za onaj odlučujući korak u pravcu premoštavanja isforsiranih diskontinuiteta, korak bliže ka prevladavanju onih danas brojnih egzistirajućih razlika koje izazivaju, inače, različiti uvjeti života, a na koje inače smrtni ljudi, ionako, ne mogu bitnije uticati (zemljopisni-geografski, rasni - gdje ih ima, jezički, kulturni) čije će prevazilaženje dovesti do planetarnog osjećanja «*gens una summus*» - jedan smo rod.

Ako je povjesničarima kao stručnjacima za istraživanje fenomena povijesti prevashodni zadatak da *sine ira et studio* sude o njima, onda im je kao djelatnicima «par excellence» zadaća da doprinesu smanjenju onog, na početku izlaganja, spomenutog «viška povijesti» na način da se o historijskim događanjima govori kao povijesnim, a ne kao argumentima «teze» o prednosti pripadnika jedne vjere, nacije, pristaša ili članova ove ili one političke opcije.